

МСС

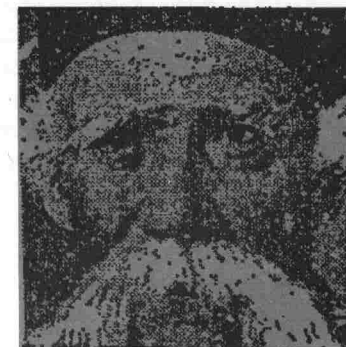
БЕОГРАД
НОВИ САД

12 - 17. 9. 2000.

НАУЧНИ
(А)СТАНАК
(Л)АВИ(Т)А
У ВУКОВЕ
ДАНЕ

Бранко Тошовић

ДЕРИВАЦИОНИ ОДНОС
ГЛАГОЛА И ИМЕНИЦЕ

30

Бранко Тошовић

Graz

ДЕРИВАЦИОНИ ОДНОС ГЛАГОЛА И ИМЕНИЦЕ

0.0. Једно од најактуелнијих питања у корелационој граматици¹ јесте однос врста ријечи на лексичко-семантичком, деривационом, морфолошком, синтаксичком, стилистичком и текстуалном нивоу. На свим тим нивоима је доминантна корелација именица - глагол.

0.1. Деривациони именско-глаголски односи подразумевају два процеса: 1. именску мотивацију глагола (образовање глагола на бази именица) и 2. глаголску мотивацију именица (творбу именица на основу глагола). У овој раду дотаћи ћемо само први процес и то на категоријалном, деривационом и семантичком нивоу.

Деривациона истраживања готово су увијек једносмјерно оријентисана: иде се од врсте ријечи **А** ка врсти ријечи **Б** (или обрнуто), али не и паралелно, тако да се не може добити права слика о глобалности категоријалних деривационих корелација.

Постоји и једностраност карактеристична за класичне граматике: у њима се указује на то шта постоји у граматичком систему, али се не говори о томе чега нема, и ако се дају подаци о непостојању граматичких облика, значења, категорија и функција, то се ради успутно и несистематично. Лингвистичка истраживања су се толико развила да настаје неопходност израде једног таквог граматичког описа који бисмо назвали деафирмативном граматицом.

1.0. Постоје облици који истовремено изражавају супстантивност (предметност) и вербалност (предикативност) и стога заузимају позицију између глагола и именице, односно налазе се у сивој категоријалној зони. То су супстантоверби. Они представљају хибридни облик, категоријалну легуру (морфолошку симбиозу) именског и глаголског елемента. У категорију супстантоверба укључујемо четири врсте лексичко-морфолошких јединица: 1) девербативе или глаголске именице (*борба, обучавање, ходање*), 2) деноминативе или именске глаголе (*ложијаш се, ракијаш, ноћаш*), 3)

¹ На Састанку МСЦ посвећеном граматичким категоријама (1998) образложили смо своје виђење граматичког описа коме смо дали наслов корелациона граматика. Тада смо указали на њене основне принципе и категорије. Овим радом желимо да продужимо дату тему конкретним истраживањем.

вербокомпозите или сложене глаголе (*данџубиџи*, *боџоџворџи*, *руководџи*) и 4) субстантокомпозите или сложене именице образоване од а) неглаголске и глаголске основе (*водоснабдиџевање*, *крвоџролиџе*, *браџоубисџиво*) и б) глаголске и неглаголске основе (*висџбаба*, *џазикуџа*, *Поџвода*).

2.0. Ако се глагол посматра као морфолошка структура састављена од интракатегоријалних сегмената (дијелова глаголског карактера) и екстракатегоријалних елемената (дијелова који припадају другим врстама ријечи), онда се могу издвојити два процеса: а) интракатегоријално удвајање (спајање, обједињавање) двају глагола у један, б) екстракатегоријално оглагољивање, тј. претварање (мањом или већом морфолошком трансформацијом, а такође без било каквих модификација) других врста ријечи у глагол. Прву деривацију назваћемо интракатегоријалном, другу екстракатегоријалном.

2.1. Интракатегоријална деривација нуди двије могућности: а) да се од једног глагола образује други, б) да један глагол отвара мјесто другог глаголу и да тако настаје сложени глагол. Прва могућност је карактеристична за све језике. Она се у српском језику реализује суфиксацијом (*куцаџи* < *куцнуџи*) и префиксацијом (*чиџаџи* – *џрочиџаџи*). Друга је типична само за неке језике. Док у српском језику ова деривација није изражен процес, у њемачком напр. постоји низ примјера удвајања глагола типа *fahren/lassen*, *gefangen/halten*, *gefangen/nehmen*, *sich gehen/lassen*, *haften/bleiben*, *hängen/bleiben*, *hängen/lassen*, *kleben/bleiben*, *lieben/lernen*, *liegen/bleiben*, *liegen/lassen*, *spazieren/fahren*, *spazieren/gehen*, *stecken/bleiben*, *trocken/legen*, *trocken/reiben*, *trocken/sitzen*, *trocken/schleudern*, *verloren/gehen*.²

2.2. Екстракатегоријална деривација подразумијева такође два процеса: а) претварање других врста ријечи у глагол и образовање простог глагола, б) спајање неглагола (друге врсте ријечи) и глагола што води настајању сложеног глагола екстракатегоријалног типа.

2.3. У првом случају (који ћемо назвати монокатегоријалном) постоји девет теоретских могућности, од којих се неке и реализују: 1. оглагољивање именице: *џрудва* – *џрудваџи се*, 2. оглагољивање придјева: *бијел* – *бијелиџи*, *брк* – *бркаџиџи*, 3. оглагољивање замјеница (затворена корелација): *џи* – *џикаџи*, *ви* – *викаџи*, *свој* – *џрисвојџи* / *џрисвајџи*, *својџи*, *ниџиџа* – *ниџиџиџи*, 4. оглагољивање бројева (и бројних именица): *два* – *двојџи*, *одвојџи*, *десеџ* – *десеџковаџи*, *десеџ* – *десеџиџи се* (чудити се), *десеџаџи*, *два* – *двоумџи се*, 5. оглагољивање прилога: *брз* – *брзаџи*, *изненада* – *изненадиџи*, *мноџо* – *мноџиџи*, *назад* – *назадоваџи*, *муџи* – *муџиџиџираџи*, *добар* – *добоваџи* (живјети добро), 6. оглагољивање

² Све до последње реформе правописа ови су глаголи писани заједно, међутим нова правила препоручују растављено писање. Али пошто је ортографија чиста конвенција, за нашу анализу то није релевантно: битно је да је спој таква два глагола лексикализован (тј. да се два глагола понашају као један и да чине неједљиву семантичку цјелину).

приједлога: *џроџив* – *џроџивиџи се*, *џосред* – *џосредоваџи*, 7. оглагољивање везника: *да* – *дакаџи*, 8. оглагољивање партикула: *не* – *некаџи*, 9. оглагољивање узвика (и њима блиских ријечи): *ку-ку* – *кукураџи*, *куц* – *куцаџи*. Тако настају номиноврби (1. случај), адјектоврби (2), прономинуврби (3), нумероврби (4), адвербијаловрби (5), пропозициоврби (6), коњунктоврби (7), партикуловрби (8), интерјектоврби (9). Номиноврби су свакако најдоминантнији и најрелевантнији.

2.4. У другом случају (хетерогеном, бикатегоријалном) спајају се двије основе (коријена), од којих иницијална припада неглаголу, а финална глаголу (примјери обрнутог редослиједа нису нам познати, јер би се у том случају глаголски карактер изгубио; ти примјери наике постоје, али се ради о именским девербативима типа *висџбаба*). Тако настају вербокомпозите или сложени глаголи. У српском језику овај деривациони процес није добио ширину, јер вербокомпозита има мало – свега двадесетак. У таквим глаголима претежни дио мотивирајућих ријечи је корелативан са а) именицом: *бесџосличџи* / *бесџосличариџи*, *боџорадиџи*, *блаџословиџи*, *данџубиџи*, *костџоломиџи*, *руководџи*, *злойаџиџи се*, *злорабиџи*, *злостџавиџи* / *злостџављаџи*, *злойџоџријебиџи* / *злойџоџребљаваџи*. Остали су повезани са б) прилогом – *ходочасџиџи* (ходом частити), *кривоџворџи*, *џразнословиџи*, *стџрмоџглавиџи (се)* / *стџрмоџглављаваџи се*, *свеџјџломирцаџи* (чинити да се појави као свијетло, које се затим гаси и опет јавља), ц) синтагмом (фраземом, идиомом) *стџаросваџиџи* ('узети, узимати за старог свата').³ М. Стевановић наводи и глагол *којвиџезаџи* (*којвиџезам*) 'звати у помоћ, запомагати вичући ко је виџез?' (Стевановић 1970: И, 434).

Специфичност српског језика представља суперлативни глагол *наџвољеџи*, састављен од морфеме за образовање суперлатива *наџ-* и глагола *вољеџи*. У Стилистици глагола ми смо овај облик сврстали у простриктивне глаголске метаплазме (Тошовић 1995: 346). Не ради се, дакле, о глаголском префиксу, него о морфемима која се преноси из система друге (других) врсте ријечи. Тиме се нарушавају саодноси унутар граматичког облика у том смислу што се мијешају елементи различитих подсистема. У процесу декодирања из дубинске структуре израња пропуштени елеменат *виџе* (→ *наџвиџе вољеџи*). Деструкцијом синтагме *наџвиџе вољеџи*, односно испадањем *виџе* префикс *наџ-* остаје одвојен и пошто као такав не може опстати, прикључује се глаголу. Будући да дата метаплазма долази из разговорног стила, реална је претпоставка да се деструкција појављује прије свега из жеље за скраћењем процеса преношења поруке, што је општа особина овог стила. Додајмо да дату појаву региструју лексикографски приручници, нпр.: „*наџвољеџи*, -лим, ијек. *наџвољеџи*, свр. нар. највише

³ Понешто о њима говоре поједини граматика приручници (нпр. Стевановић 1970, Бабић 1986 и др).

волети, волети више од свега" (Речник 1967: III, 547). Овдје се наводи још један примјер: „*најволији*, -а, -е у изразу: *најволији сам* (си итд.) заст. покр. највише волим, најрадије бих" (у посљедњем случају ради се о суперлативном почетку и компаративном завршетку глагола).

2.5. Истраживања грађе различитих језика показују да деноминативни (десупстантивни) глаголи настају на четири начина: 1. конверзијом (безафиксалним путем), а) редукцијом (скраћивањем) основе, б) алтернацијом гласова основе, 2. афиксацијом, 3. аналитичким путем и 4. редупликацијом (Калиущенко 1988). У даљем тексту покушаћемо да одговоримо на питање који типови деноминативних глагола постоје у српском језику и које су основне карактеристике деривационих процеса везаних за њихово настајање, ослањајући се на класификацију В. Д. Калиушченка и примјере из појединих језика које он наводи.

Безафиксални начин или конверзија⁴ није типичан за српски језик (нису нам познати случајеви да је именица мотивисана глаголом и да завршава на -иш, -ћу), док је посебно карактеристичан за енглески: *saw* (пила) – *to saw* пилити, *air* (ваздух) – *to air* (провјетравати), *forest* (шума) – *to forest* (пошумљавати). Према неким истраживањима, око 48% енглеских глагола припада овој групи (Михенкова: 1985). Таквих глагола налазимо и у ескимском језику, нпр. *ilja* (спајати), *ilja* (пријатељ, друг). Постоји мишљење да су безафиксални именски глаголи продуктивни само у германским и романским језицима (Калиущенко 1988: 15). Од словенских језика знамо да руски има пет супстантовербалних хомонима: *знать*, *стать*, *пасть*, *пропасть*, *печь*.

Нису нам познати случајеви деривације у српском језику засноване на редукцији основе као што је то, рецимо, у енглеском *butle* (вршити посао пехарника, пивничара, главног слуге), *butler* (пехарник, пивничар; главни слуга).

Алтернација се сусреће у низу туранских језика, нпр. у хакаском *tajah* (палица) *tajan* – (опирати се, ослањати се), *ultun* (ћон), *ultur* – (ћонити).

Преглас (умлаут) је карактеристичан за њемачки: *Damm* (брана) – *dämmen* (заграђивати).

што се тиче афиксације, постоје шест начина образовања глагола од именица: суфиксацијом, инфиксацијом, постфиксацијом, комбинацијом постфиксације и префиксације, суфиксацијом у споју са постфиксацијом.

Суфиксација је најраспрострањенији облик десупстантивне деривације у словенским језицима, дакле и у српском. У неким језицима она је једини начин образовања именских глагола. То су прије свега аглутинативни језици, као што је фински: *neula* (игла) – *neulo-* (шити). У низу језика (чукотском, евенском, јукагирском) десупстантивни глаголи могу бити образовани суфиксацијом практично од свих именица.

Примјер инфиксације је регистрован само у једном језику – тагалском: *hari* (цар) – *humari* (царевати), *ulan* (киша) – *umulan* (ићи – о киши, кишити).

⁴ У германистици се користи термин „деривација помоћу нулте морфеме" и „имплицитна творба", а у русистици „нулта афиксација".

Као постфикс у словенским језицима користи се рефлексивна партикула *se* (која се у неким језицима пише одвојено, нпр. у српском *дан* – *даниш* се, а у другим, као у руском, одвојено: *пелух* – *пелушиться*).

Постфиксација у комбинацији са префиксацијом је регистрована у више језика – у германским, словенским, романским, балтичким језицима, а такође у чукотском, корјакском, индонезијском. Карактеристична је и за српски језик: *глава* – *обез-глав-иш* и.

Суфиксација у споју са постфиксацијом је типична за словенске, балтичке и романске језике, а такође за њемачки, нпр. у српском *шалас* – *шалас-а-ти се*, руском *толпа* – *толп-и-ть-ся*.

За српски језик нису карактеристични глаголи настали аналитичком деривацијом којом се спаја именица и глагол у двочлани глагол, али се оба дијела одвојено пишу. Такви случајеви су забиљежени у језику кечуа, таџикистанском, туранским, осетинском, јапанском, нпр. у таџикистанском *kurbon kardan* (жртвовати) – *kurbon* (жртва), *kardan* (радити, вршити, чинити).

Ни редупликација није типична за српски језик, док је регистрована у индонезијском, ниваском и тагалском, нпр. у ниваском *k'at'k'at'* (*k'at* – вид, врста, сорта) – бити разноврстан.

У неким језицима десупстантивни глаголи настају промјеном интонације. Тако у њемачком језику постоје два типа таквих глагола: 1) афиксални – а) *Gold* (злато) – *ver-gold-en* (позлатити), 2) безафиксални: *Nagel* (ексер) – *nageln* (забијати ексер).

У српском језику има доста примјера када деноминативни глагол има други акценат у односу на мотивирајућу именицу, нпр. *žusar* – *žusarišti*, *dán* – *dáništi*, *rišba* – *ribárišti*.

3.0. Семантичке корелације у деноминалним глаголима (глаголским десупстантивима) су веома разгранате. С тим у вези треба нагласити да постоје двије комуникативне функције ријечи – идентификација и предикација. Идентификација представља указивање на предмет, а предикација саопштење о обилежју предмета. Идентификационе ријечи означавају конкретне предмете и носе денотативно значење. Предикатске ријечи именују обилежја и имају сигнификативно значење. Будући да је именица идентификациона ријеч, а глагол предикатска, у деноминативним глаголима долази до прожимања, обједињавања идентификације и предикације. Уп.:

Јаму треба залити *бейон* – Јаму треба *бейонирати*.

Пада *киша* – *Киши*.

Пада *сумрак*. – *Смркава се*.

Дјед се понаша као *дијете*. – Дјед је *идијетишио*.

На њиву се наноси *ђубре*. – Њива се *ђубри*.

На аутобус је бачено *камење*. – Аутобус је *каменован*.

Био сам *љети* на мору. – *Љетовао сам* на мору.

шумар удара *чекић* на оборено дрво. – шумар *чекића* оборено дрво.

Дрвеће је у *цваишу*. – Дрвеће *цвјети*.

Петар узима за жену Мирјану. Петар се жени Мирјаном.

Као што се види, глагол на економичнији начин изражава значење, јер именица долази искључиво у оквиру синтагме (наносити *ђубре* – *ђубриши*) или цијеле реченице (Пада *киша* – *Киши*). Глаголом се предикализује идентификација коју носи именица при чему се, прије свега, указује да радњу врши именски денотат, да се нешто временски дешава, да се долази у/на одређено мјесто и да се нешто постиже, добија, набавља. Тако именица *коса* изражава једну денотацију – оруђе, инструмент намијењен за дјеловање на објекат, а глагол *косиши* двије – оруђе и саму радњу, што значи да глагол има сложенију семантичку структуру. За разлику од именице глагол одражава ситуацију, односно њен фрагмент. Сама именица *коса* такође садржи више сема: 1. предметност, 2. конкретност (конкретне именице), 3. намјену (дјеловање на нешто). Код глагола *косиши* експлицирано је оруђе, а имплициран субјекат, објекат, локација у мјесту и(ли) времену. Импликација објекта може бити више или мање одређена: *коси се трава*, *йила се дрво* (или *метал*), *чекића се метал*.

Прилагођавање супстантивног значења глаголском одвија се на тај начин што се у семантику глагола укључује именско значење (*зашећериши* – додати *шећер*), односно долази до трансформације (транспозиције) именског значења у глаголско. Тај процес захвата идентификационе ријечи са денотативним значењем (конкретне именице) и предикативне ријечи са сигнификативним значењем (апстрактне именице).

Вербализација (оглагољивање) обухвата само једну или више сема именица. Тако именица *школа* има неколико сема: 1. 'ићи у школу', 2. 'похађати школу', 3. 'градити школу', 4. 'чистити школу', итд., од којих се глаголима *школовати*, *школаиши* само једно значење вербализује 'дати у школу на обуку'.

4.0. Постоји више типова деноминативних глагола, који се међусобно укрштају. Извршити таксономизацију тих глагола није једноставан посао па стога постоји више приступа и врста класификације.

Једни издвајају само три групе глагола: 1. вршити радњу изражену мотивирајућом именицом, 2. долазити у мјесто изражено мотивирајућом именицом, 3. добијати, набављати предмет изражен мотивирајућом именицом (Недјалков 1985: 188).

Други разликују четири групе деноминативних глагола: 1. мотивирајуће име означава у перифрази дио предиката који (дио) се односи на субјекат (њемачки *schriftstellern* – писати ← *Schriftsteller*), 2. мотивирајуће име је дио предиката који се односи на објекат (*џруицаиши* ← *џруица*), 3. мотивирајуће име је адверб (инструмент, мјесто, предмет снабдијевања и сл.: њемачки *thronen* – бити на трону ← *Thron*), 4. мотивирајуће име је објекат: *крвариши* ← *крв* (Marchand 1964, Fleischer 1969).

Трећи диференцирају деноминативне глаголе примјењујући друге критерије. Тако И. С. Улуханов разликује осам врста деноминативних глагола: 1. вршити радњу својствену некоме: *столярничать* (бавити се

столарством; столарисати?), 2. вршити радњу својствену некоме, налазећи се на служби ('радити као'): *учишељоваиши*, 3. вршити радњу својствену некоме; субјекат радње је онај ко је назван мотивирајућим именом (= бити киме): *удоваиши*, 4. вршити радњу својствену некоме; субјекат радње је онај ко је назван мотивирајућим именом (радити као): *профессорствовати* (професоровати?), 5. вршити радњу својствену некоме; субјекат радње није онај ко је назван мотивирајућим именом: *једриши*, 6. вршити радњу својствену некоме; субјекат радње није онај ко је назван мотивирајућим именом; радњу не одобрава говорно лице: *школяничать* (владати се неозбиљно, бити несташан), 7. вршити радњу својствену некоме; радњу не одобрава говорно лице: *манџуй* – *манџуицаиши се*, 8. вршити радњу својствену нечему; субјект радње недостаје: *кишиши* (Улуханов:1975: 29).

Четврти разликују веома велик број видова. Рецимо Р. В. Бахтурина на основу једне групе глагола (оних који су образовани помоћу суфикса *и/и-ти*) издваја чак 20 типова (Бахтурина 1966). Готово за све издвојене групе пронашли смо примјере у српском језику. То су: 1. глаголи образовани од лица по професији, занимању, службеном положају, друштвеном статусу (*шофер* – *шоферираиши*, *молер* – *молераиши*), 2. глаголи образовани од назива лица негативне квалификације, а такође од пренесено употријебљених назива за животиње (*ишион* – *ишионираиши*, *ђаво* – *ђаволицаиши*, *маџарац* – *маџарчиши*, *мајмун* – *мајмунисаиши*), 3. глаголи образовани од назива лица по националности: *Циџан* – *циџанчиши*, *Србин* – *србоваиши*, 4. глаголи образовани од назива животиња и живих бића која нису добила пренесено значење негативне квалификације лица (мало продуктивна група): *цврчак* – *цврчаиши*, 5. глаголи образовани од назива природних појава: *мрак* – *мрачиши се*, *роса* – *росиши*, *киша* – *кишиши*, *магла* – *маглиши се*, 6. глаголи образовани од назива болесног физичког стања човјека: *сврбеж* (*свраб*) – *сврбежиши*, 7. глаголи образовани од назива постојећих предмета и уређаја: *звоно* – *звониши*, *телефон* – *телефонираиши*, *федер* – *федерираиши*, 8. глаголи образовани од назива разних врста забаве: *карће* – *карцаиши се*, *лојтица* – *лојтицаиши се*, 9. глаголи образовани од имена која садрже негативну оцјену радњи и поступака: *џријех* – *џријешиши*, 10. глаголи који указују на различите врсте исказа: *одговор* – *одговориши*, *филозофија* – *филозофираиши*, 11. глаголи образовани од назива колективних радњи или радњи повезаних са друштвеним животом: *йобуна* – *йобуниши се*, 12. глаголи образовани од назива обиљежја: а) негативних – *џнусан* – *џнушаиши се*, б) ознака различитих црта карактера: *весео* – *веселиши се*, 13. глаголи образовани од назива емоција и особина карактера човјека: *сйид* – *сйидјеиши се*, *сйрах* – *сйраишиши се*, *йуџа* – *йуџоваиши*, 14. глаголи образовани од назива радњи које имају значење друштвене оцјене (претежно негативне) и стања која су резултат такве оцјене: *срамоица* – *срамоишиши*, *кривица* – *кривиши*, *слава* – *славиши*, 15. глаголи образовани од назива збира (скупине, укупности) бића или предмета: *рој* – *ројиши се*, *џомила* – *џомилаиши се*, 16. глаголи образовани од назива оруђа и справа: *бомба* – *бомбардоваиши*, *магнет* – *магнетисаиши*,

17. глаголи образовани од назива материјала и твари: *лијејак – лијејити*, *восак – воштити*, *слина – слинавити*, *сребро – сребрити*, *бейон – бейонирати*, 18. глаголи образовани од назива музичких инструмената: *шуба – шубити*, *џусле – џуслати*, *дијле – дијлати*, *шамбура – шамбураити*, 19. глаголи образовани од назива мјеста везаних за друштвену активност: *вашар – вашарити*, *школа – школати*, *школовати*, 20. глаголи образовани од назива дијелова плодова или полутки (закланих животиња): *љуска – љушити* се.

Пети врше диференцијацију деноминативних глагола у односу на семантичку функцију мотивирајућег имена. Са те позиције В. Д. Калаушченко разликује 10 врста глагола: посесивне, атрибутивне, локативне, објекатске, инструменталне, предикативне глаголе, глаголе говорења, темпоралне, „догађајне“, и преостале глаголе (Калиущенко 1988).

Ова посљедња класификација може се прихватити као средње и најприкладније рјешење па ћемо у даљем излагању на основу ње (и примјера који се дају за поједине језике) покушати одговорити на питање како су и колико представљени семантички типови деноминативних глагола у српском језику.

4.1. У нашем језику тешко се могу наћи примјери посесивних глагола, јер они нису типична група за индоевропске језике, а такође туранске и угрофинске. У овим језицима постоје само тзв. квази посесивни глаголи⁵, рецимо у српском језику *облак – облачати* се (имати облаке, бити са облацима). Али и квази посесивни глаголи су јединични случајеви у тим језицима и изражавају локални однос (означавају предмет који се налази на неком мјесту) или однос „дио – цјелина“, (Калиущенко 1988: 33-34). Њихов S_m ⁶ је неживи предмет, нпр. у нивханском *har* (црв) – *harvarkt'* (бити црвљив). Такви глаголи су регистровани у индонезијском језику: *isteri* (жена) – *beristeri* (имати жену); *tanah* (земља) – *bertanah* (имати земљу), *muran* (коњ) – *murlat* (имати коње), *mōmi* (чамац) – *mōmilat* (имати чамац). У чукотском језику свака именица која је у стању да означава предмет посједовања, може се предикативно употребити у облику лица имена власника „имати кога, шта“, нпр. *kora* (јелен), основа *kora-i-gim* (имати јелене).

Глаголи са значењем S_1 нема S_m такође се нису развили у српском језику. Они су забиљежени само у неколико језика, рецимо у ненецком: *harad* (дом) – *hardasja(s')* (немати куће, бити без куће), *sahar* – *saharcja(s')* (бити без шећера), нивханском и јукагирском.

Примјере за значење S_1 почиње имати S_m такође нисмо пронашли у српском језику. Најближи овој групи био би глагол *профитирају* (од *профити*). В. Д. Калиушченко наводи пет језика који имају ово значење: евенкијски (нпр. *nina* пас – *ninarbu* – набавити пса; *oron* јелен – *ororbu*

⁵ Под тиме В. Д. Калаушченко подразумева варијанте посесивног значења која захтијевају одређену модификацију опште формуле тумачења типа „има много, мало, боље, лоше“ (Калаушченко 1988: 33).

⁶ S_m представља аргумент десупстантивног глагола који (аргумент) указује на мотивирајућу именицу, док S_1 (S_2 , S_3 ...) означава аргумент десупстантивног глагола.

набавити, стећи јелене), тагалски, хакаски и ескимски. С друге стране, он констатује да већина језика има квази посесивне глаголе који означавају радњу лица над предметом која води настанку локативног значења (мотивирајућа именица означава предмет који се пребацује), нпр. у чукотском *keli* (шубара) – *kalejpik* (стављати шубару), у јакутском *sapiki* (чизме) – *sapikilan* (обувати чизме), у пољском *jad* (отров) – *rozjadowić się* (напунити се отровом, постати отрован).

У српском језику постоје квази посесивни глаголи везани за људе, животиње, биљке и засновани на односу „дио (длака, коса, перје, плод, грана) – цјелина“, и са значењем „ S_1 се покрива S_m (чиме?)“, нпр. *длака – задлакавити*, *коса – закосити*, *лист – листати* (‘покривати се лишћем’), *шрава – зашравити*.

У српском језику такође се могу наћи глаголи са значењем „ C_1 је подвргнут нападу од S_m “, типа *заушљивити* се.

В. Д. Калиушченко погрешно тврди да глаголе са значењем C_1 почиње да нема S_m има само руски (*деньги – обезденежитъ*, *лошадь – обезлошадеть*, *земля – обезземелеть*) (Калиущенко 1988: 38), јер они постоје и у српском, нпр. *матица – обезматичити* се (изгубити матицу – о пчелама), *зуб – обеззубити* и сл. Њима су блиски њемачки глаголи: *Farbe – entfärben* (обезбојити), *sich entfärben* (изгубити боју), *Blatt – entblättern* (откидати лишће), *sich entblättern* (губити лишће), *Erbe* (наследник) – *enterben* (ohne Erben sein – бити без наследства).

Само су у чукотском регистровани глаголи који изражавају прекид локалног односа или односа дио – цјелина: *lilit* (рукавице) – *lilitvik* (скидати рукавице).

Орнативни глаголи или глаголи снабдијевања (набавке, набављања) са значењем S_1 каузира S_2 имати S_m (оружје – *наоружају*) једна је од најпродуктивнијих група деноминативних глагола и регистрована је у више од 40 језика (Калиущенко 1984: 11). У српском језику ова је скупина глагола такође широко представљена: *шума – пошумљавају*, *сјакло – засјаклију*, *со – солију*. Постоји неколико варијаната датог значења: 1) пуњење пуног простора предмета S_2 материјом, масом S_m : *џиљ – џиљсају*, 1) окружење S_2 предметом S_m : *ограда – оградити*, 3) покривање предмета S_2 слојем метала S_m : *сјакло – засјаклију*, 4) S_1 каузира S_2 имати S_m за радњу, стање S_2 : у њемачком *Ursache* (повод, разлог) – *verursachen* (побудити), *Auftrag* (задатак) – *beauftragen* (дати у задатак), 5) S_1 каузира S_2 да нема S_m : то су тзв. привативни именски глаголи, који означавају ситуацију каузирања прекида посесивног односа: *оружје – разоружају*, однос дио – цјелина: *глава – обезглавити*.

4.2. Атрибутивни глаголи такође су карактеристични за српски језик и указују на то да мотивирајућа именица врши семантичку функцију обиљежја. Овдје постоји шест теоретских могућности: 1) S_1 је S_m : *симбол – симболизирају*, *џосиљ – џосиљити*, *учиљеш – учиљешовају*, мотивирајуће именице су антропоними: *радити* као S_m , *вршити* радњу својствену S_m , *понашати*

се слично C_m : *директор* – *директороваћи*, *србовати*; понашати се као S_m , бити сличан S_m : *мајмун* – *мајмунисаћи*, *јежити се*, 2) S_1 није S_m : примјере са таквим значењем не даје ни српски ни, колико нам је познато, било који други језик, 3) S_1 почиње бити S_m : *камен* – *окаменићи* (се), 4) S_1 почиње не бити S_m : *браћ* – *разбраћити се*, 5) S_1 каузира S_2 бити S_m : *роб* – *поробити*, 6) S_1 каузира S_2 не бити S_m : *кулак* – *раскулачити*, *магнет* – *размагнетисаћи*.

4.3. Локативни глаголи врше функцију ознаке мјеста и дају више могућих варијаната, од којих се за само неке могу наћи примјери, како у српском тако и у другим језицима: 1) S_1 је у (мјесту) S_m : *вашир* – *вашарићи*, *школа* – *школоваћи*, 2) S_1 је у (мјесту) S_m : нема примјера, 3) S_1 почиње бити у/на S_m : *земља* – *приземљити се*, 4) S_1 почиње не бити у/на S_m : нема примјера, 5) S_1 каузира S_2 бити у S_m : *бункер* – *бункерисаћи*, *парк* – *паркирати*, *џрил* – *џрилаћи*, 6) S_1 каузира S_2 не бити у S_m : енг. *bus* (аутобус) – *to debus* (изводити из аутобуса).

4.4. Објекатски глаголи су глаголи чије мотивирајуће име врши функцију објекта. У зависности од типа објекта – ефицираног (који настаје као резултат радње субјект) или афицираног (на коме субјект врши типичну радњу) разликују се више подтипова: а) S_1 ствара S_m (најпродуктивнији тип): *екран* – *екранизираћи*, *зид* – *зидати*, б) S_1 издваја S_m : *дим* – *димити*, *крв* – *крварићи*, *суза* – *сузити*, давати потомство S_m : *шеле* – *шелићи се*, ц) S_1 ствара S_m предмета S_2 : (мотивирајуће име означава копију; модел; карактеристику, оцјену): *модел* – *моделоваћи*, д) S_1 врши типичну радњу на S_m : е) S_1 лови животињу S_m : *риба* – *рибарити*, ф) S_1 скупља, вади, експлоатира S_m : енглески *berry* (јагода) – *to berry* (брати јагоде), г) S_1 троши (једе, пије, пуши) S_m : *ракија* – *ракијати*, *кафа* – *кафенисаћи*, х) S_1 дјелује на S_m – дио предмета (живи или неживи) S_2 : *рука* – *уручити* итд.

4.5. Инструментални глаголи имају значење S_1 врши типичну радњу (над S_2) помоћу S_m . Као S_m долази инструмент, оруђе: *вила* – *вилити*, *џеља* – *џељаћи*. Постоји више подврста: 1. обрађивати помоћу S_m : *џрабље* – *џрабити*, 2. затварати, учвршћивати, спајати помоћу S_m : *лијејак* – *лијејити*, 3. премјештати се на S_m или помоћу S_m : *једро* – *једрити*, *воз* – *возарити*, *санке* – *санкаћи се*, *скије* – *скијати се*, 4. дјеловати помоћу дијела тијела S_m : *нога* – *ногараћи*, *њушка* – *њушкаћи*, *јесница* – *јесничити*, *шака* – *шакејати*, 5. играти се предметом S_m , свирати на музичком инструменту S_m : *лојтица* – *лојтичати се*, *карће* – *карћити се*, *дијле* – *дијлаћи*, *џусле* – *џуслаћи* и др.

4.6. Предикативни глаголи су глаголи чије мотивирајуће име врши семантичку функцију предиката. Постоје три подтипа: а) глаголи код којих мотивирајућа именица означава радњу, процес, 2. глаголи код којих мотивирајућа именица означава стање, осјећање, однос, 3. глаголи чија мотивирајућа именица означава садржај исказа.

Прва група (радња, процес) подразумијева значење S_1 врши радњу S_m бави се S_m : *доручак* – *доручковаћи*, C_1 врши радњу C_m на S_2 (усмјерену на S_2): *конјрола* – *конјролисати*. У овом типу практично нема каузативних глагола чије мотивирајуће име означава терминално стање.

Друга група (стање, осјећање, однос) има општа значења: S_1 се налази у стању C_m , C_1 има осјећај S_m , S_1 се налази у односу S_m са S_2 . Стање може бити: а) физичко: руски *температура* – *температурити*, њемачки *Fieber* – *fiebern*, б) психичко (осјећање): *нада* – *надаћи се*, ц) у форми односа: *хармонија* – *хармонизирати*. Као подврсте издвајају се два значења: 1. осјећати S_m (према S_2) физичко стање – *бол* – *бољети*, *боловати*, психичко стање – *сћрах* – *сћраховати*, 2. S_1 каузира S_2 да се нађе у стању или односу S_m (са S_2), S_1 изазива код S_2 осјећање S_m : психичко *хипноза* – *хипнозирати*, *мука* – *мучити*, физичко *наркоза* – *наркозирати*, однос *мир* – *мирити*.

4.7. Глаголи говорења (верба диценди) изражавању значење 'говорити' и широко су заступљени у српском језику, нпр. *џговор* – *џговорити*, *фраза* – *фразирати*. Мотивирајуће име означава (1) циљ исказа: *одџговор* – *одџговорити*, (2) сферу исказа: *филозофија* – *филозофирати*.

4.8. Темпорални глаголи означавају вријеме радње – углавном годину, годишње доба, дан, вријеме дана. Издвајају се следеће подгрупе: а) S_1 проводи (у код S_2) вријеме S_m : *зима* – *зимовати*, *љето* – *љетовати*, *јесен* – *јесеновати*, *ноћ* – *ноћити*, *ноћивати*, *дан* – *дањивати*, *јујиро* – *јујирити*, *вијек* – *вјековати*, б) S_1 се налази у стању карактеристичном за њега у вријеме S_m : њемачки *Sommer* – *sommern* 'зеленити се, бити у зеленом', ц) S_1 врши радњу над S_2 везану за вријеме S_m : њемачки *Herbst* – *herbsten* 'скупљати љетину у јесен'. д) S_1 траје током времена S_m : индонезијски: *bulan* (мјесец) – *berbulan* (трајати један мјесец).

4.9. „Догађајни„ глаголи изражавају неки догађај или цјеловиту ситуацију, прије свега атмосферне појаве, вријеме дана, године и сл.: *дажд* – *даждјети*, *роса* – *росити*, *мраз* – *мразити се*, *снијеж* – *снијежити*. И овдје има више подтипова, од којих неки долазе само као теоретска могућност: а) постоји догађај S_m : *киша* – *кишити*, *вјетар* – *јровјетирати*, б) не постоји S_m (нема примјера), ц) почиње постојати S_m (најпродуктивнија група): *мрак* – *мрачити се*, д) почиње не постојати S_m : примјер је регистрован само у ескимском – *anigu* (снијег) – *anigunitaka* (снијег се топи), е) S_1 је затечен природном појавом, временом S_m : у језику коми *voj* (ноћ) – *vojmini* (бити затечен доласком ноћи), у индонезијском: *hudjan* (киша) – *kehudjanan* (улетјети у кишу, наћи се под кишом).

4.10. У групу „Преостали глаголи„ долазе глаголи са значењем који се не уклапају у горе наведене типове. То су, рецимо, а) S_1 трпи бол, слабост тијела S_m , страда због S_m : у јакутском: *kegus* (леђа) – *кеџурџе* (имати болове у леђима), *taas* (камен) – *таахиргаа* (осјећати бол од ходања по каменом тлу), б) S_1 очекује S_m , рачуна на S_m : у мансијском: *tuji* (љето) – *tujimt/a* (очекивати љето).

⁷ **Артефакт** – ствар, предмет који је производ усмјерене људске активности (за разлику од природних објеката).

⁸ **Дирестат** представља термин који означава три основна и интегрална значења глагола (**ди-** динамику, **ре-** релацију и **стат-** статику). Више о томе в. Тошовић 1988.

4.11. Фреквенција именских глагола је различита по појединим језицима. Тако је у њемачком констатован следећи редослијед: 1. посесивни глаголи 28,8%, 2. атрибутивни глаголи 22,7%, 3. локативни глаголи 7,4%, 4. објекатски глаголи 7,0%, 5. инструментални глаголи 11,6%, 6. глаголи чије мотивирајуће име означава радњу, процес 7,0%, 7. глаголи чије мотивирајуће име означава стање, осјећање, однос 3,8%, 8. глаголи говорења 2,0%, 9. темпорални глаголи 0,7%, 10. „догађајни, глаголи 1,0%, 11. преостали глаголи 8,0% (Калиущенко 1988: 120).

5.0. Посебну пажњу изазивају глаголи са сигнификацијом реалија (који означавају природне предмете), прије свега артефактивни глаголи⁷. Они изражавају дирестат⁸ везан за средство: *шећер* → *шећерити*, *со* → *солити*, инструмент: *пила* → *пили*, *чекић* → *чекићати*, *коса* → *косити*, *лојати* → *лојати*, *пеџла* → *пеџлати*, производ: *чађ* → *чађити*, *жуљ* → *жуљати*, мјесто: *хосијитал* → *хосијитализовати* итд.

Другу групу чине глаголи са сигнификацијом везаном за биљке (фитоверби, нпр. партитивни фитоними типа *укоријени*, *се, разгранати се, цвјетати се, бехарати, зажили се, разгранати се*, фитоверби везани за поједине врсте воћа и поврћа – *шљивити, ојасуљити се, искуйусати, џајричити*, усјеве – *зобати* и сл.), трећу људе (атроповерби – *аговати, ђаковати*) и четврту животиње (зооверби – *ошелити се, мајмунисати*). Ова посљедња је посебно интересантна.

5.1. У индоевропским језицима глаголи мотивирани називима животиња и они који означавају 'ловити дату животињу' су мало продуктивни, док у тунгуско-манџуријским, палеоазијским језицима је творба таквих глагола готово неограничена (Недялков 1985: 189). С друге стране, глаголи мотивирани радњама су више продуктивни у индоевропским језицима.

Зооверби настају као неопходност да се именују радње, процеси и стања везани за животиње. Такви се глаголи могу подијелити у двије групе: 1. интегрални (глаголи који се односе на читав мотивирајући објекат – у датом случају животињу) и 2. партитивни (глаголи који се односе само на дио мотивирајућег објекта).

Интегрални зооверби изражавају следећа значења: а) родити младунче: *(о)јађњити се, јањити се, (о)козити се, (о)ждријежити се, (о)иштити се, (о)јрасити се, омацити се, озмијити се, (о)ишелити се, (о)ждребити се, осовити се, орли* се, б) пренесено значење – негативно емоционално стање човјека слично некој карактеристици дате животиње: *(о)мађарчити се, мађарешити се, (на)јежити се, мајмунисати, окљусити се, џајџајисати, џокурјачити се, џосвињити се, улисичити се, звјеркаити, коњосати, ц) пренесено значење – позитивно дјеловање на човјека: соколи* се, д) пренесено значење 'бити сличан датом животињи': *змијуџати, е) понашати се као дата животиња: обадати се, ф) бити инфициран датом животињом: ометити, лавити се, црволити, црволочити, омушичавити, уцрвати се, г) имати занимање, професију везану за дату животињу (ловити, узгајати и сл.): ичеларити, ишичарити, рибарити, жабарити.*

Партитивни зооверби изражавају радњу везану за дио животињског тијела: а) право значење: *койити се, џерјати*, б) пренесено значење: *(о)крилити, њушкати*.

Група зооверба је релативно стабилна и више је подложна смањењу, него проширивању. Нпр. у руском језику, који садржи око 300 зооверба, у посљедњих сто година само су се појавила два нова зооверба – *ишачати* (*ишак* – магарац, црчити, радити као црнац) и *присобачити* (причврстити, припојити) – Колесников 1978: 95.

6.0. Посебну анализу захтијевају апстрактни глаголи (типа *сипрашити*), музиковерби (*бубњати, фрулати, џуслати, орџулати, шамбураити, дијлати*), етноверби (*србовати, циџанчити; џерманизирати, романизовати, словенизовати; џојурчити, џосрбити*), професоверби (*бирити, бродарити, дрварити, џандурити, џиљарити, џросјачити, џударити, рибарити, сипражарити, ишелити, вјештачити*), персоноверби (*аговати, бежовати, ђаковати, шејровати, робовати*) и др.

ЛИТЕРАТУРА

- Babić 1986: **Babić Stjepan**. Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku. – Zagreb: JAZU, 1986. – S. 447-498.
- Fleischer 1969: **Fleischer W.** Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1969. – 327 S.
- Marchand 1964: **Marchand H.** Die Ableitung desubstantivischer Verben mit Nullmorphem in Englischen, Französischen und Deutschen // Die neuen Sprachen. – 1964. – 3. – S. 105-118.
- Речник 1967: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. I-VI. – Матица српска - Матица Хрватска, Нови Сад - Загреб, 1967.
- Стевановић 1970: **Стевановић Михаило**. Савремени српскохрватски језик. I. – Друго издање. – Београд: Научна књига. – С. 434-435, 572-591.
- Тошовић 1995: **Тошовић Бранко**. Стилистика глагола. Стилистик дер Вербен. – Wuppertal: Lindenblatt, 1995. – 539 с.
- Тошовић 1988: **Тошовић Бранко**. Универзална семантичка класификација глагола // XXVII Међународни научни састанак слависта у Вукове дане. – Београд: 1998. Књ. 27/2: Врсте речи у српском језику. – С. 113-124.
- Бахтурина 1966: **Бахтурина Р. В.** Значение и образование отыменных глаголов с суффиксом -О- // -и- (ть) // Развитие словообразования современного русского языка. – Москва: Наука, 1966. – С. 74-112.
- Калиущенко 1988: **Калиущенко В. Д.** Словообразование „дм-а – глагол“ (типология отыменных глаголов) – Донецк: Донецкий государственный университет, 1988. – 182 с.
- Колесников 1978: **Колесников Н. П.** Глаголы с корнями – названиями животных // Русский язык в школе. – Москва: 1978. – No 3. – С. 94-96.
- Михенкова 1985: **Михенкова В. К.** Глаголы, соотносящиеся по конверсии с существительными и их место в глагольной системе английского языка // Проблемы соотношения словообразования с другими уровнями в германских языках. – Смоленск: 1985. – С. 140-148.
- Недялков 1985: **Недялков И. В.** Отыменное глагольное словообразование в языках различных типов (типологический подход) // Проблемы соотношения словообразования с другими уровнями в германских языках. – Смоленск: 1985. – С. 186-192.

Улуханов 1975: Улуханов И. С. О словообразовательной категории (на материале глаголов, мотивированных именами) // Известия АН СССР, Серия литературы и языка. – Москва: 1975. – Т. 34, No 1. – С. 27-35.

ДЕРИВАЦИОННОЕ ОТНОШЕНИЕ ГЛАГОЛА И ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО

Одним из самых актуальных вопросов в корреляционной грамматике является отношение частей речи на семантическом, словообразовательном, морфологическом, синтаксическом и стилистическом уровнях. Во всех этих плоскостях господствующей является корреляция „имя существительное - глагол“. Деривационная корреляция этих двух частей речи подразумевает два процесса: 1. именную мотивацию глагола (образование глагола на базе существительного) и 2. глагольную мотивацию существительного (образование существительного на основе глагола). В настоящей статье автор делает анализ только первого процесса на категориальном, деривационном и семантическом плане.

Если глагол рассматривается как морфологическая структура, состоящая из интракатегориальных сегментов (частей глагольного характера) и экстракатегориальных элементов (частей, относящихся к другим частям речи), то можно выделить два деривационных процесса: интракатегориальное удвоение (соединение, объединение) двух глаголов в один, б) экстракатегориальное объединение, т. е. превращение (при помощи определенной морфологической трансформации, а также без любых модификаций) других частей речи в глагол. Первую деривацию автор называет интракатегориальной, вторую – экстракатегориальной. Интракатегориальная (гомогенная, однокатегориальная) деривация предоставляет две возможности: а) от одного глагола образовать другой, б) от двух глаголов создать один глагол. Случай (а) реализуется во всех языках, в том числе и в сербском, в то время как случай (б) является характерным только для некоторых языков.

Экстракатегориальная (гетерогенная, бикатегориальная) деривация подразумевает (1) превращение неглагола (других частей речи) в глагол и образование простого глагола, (2) соединение неглагола и глагола и создание сложного экстракатегориального глагола, начальный элемент которого относится к неглаголу, а конечный к глаголу. Так возникают вербокомпози́ты или сложные глаголы. В сербском языке этот процесс не получил широкого распространения, поэтому вербокомпози́тов очень мало – около двадцати.

Во второй части статьи рассматриваются типологические типы десубстантивных глаголов в сербском языке.

Бранко Тошовић